

LII. ARAD A FRANCZIA-HÁBORÚKBAN.

A francia forradalom híre. Aradi jakobinusok. Nemesi fölkelések. I. Ferencz aradi útja. Katonai érdekek. Belső bajok. A devalvatio. Tiltakozás az újonczozás ellen. A háború vége. Arad hősei. Arad áldozatainak nagysága.

A francia forradalom eszméit Aradban is ösmerték. A sikulai Atzél-s az aradi Orczy-könyvtárban megvan Diderot encyclopaediájának s a francia klasszikusok műveinek teljes kiadása; náluk és a Bohus-, Török-, Edelspacher-, Lovász-, Fekete-, Vásárhelyi-, Almásy-családnál az 1790-ben Magyarországon s Magyarországról megjelent röpiratok gyűjteménye. Egyik-másik a Moniteur-t is járatta s nemcsak a Hírmondóból vagy Hadi Tudósításokból értesült a forradalom tetteiről. A Török-családnál most is megvannak a korszak ferdeségeit gúnyoló tollrajzok stb. Maga a vármegye 1794. április 29. kimondta, hogy minden társaságban élő polgárnak jogában áll gondolatai szabadon való nyilvánítása s hogy mindenki saját belátása és tudománya szerint különböztesse meg a jót a rossztól s attól, a mi a közboldogítást eszközli, vagy hátráltatja. Hozzátette azonban, hogy »nem minden író vagy könyvszerző szokta gyarapítani s nagyobbítani a társaságot erkölcsösítő religiónak, nevelésnek, tudománynak és moralitásnak a maguk épségében való előmozdítására szolgáló fundamentumait, hanem inkább az azokkal ellenkező, vagy legalább távolabbról is azokat gyengíteni, tévovázó és lázítókká tenni tárgyazó principiumokat terjeszti.« Arad-megye tehát bizonyos fenntartással a censura mellett nyilatkozott s eltiltotta, hogy faluhelyeken árulják a francia király fejevételét ábrázoló viaszos képeket¹⁾.

Hűségesen megszavazták a rendek az 1792-ben kitört háború költségeiből a rájuk eső részt, mely — a háziadóval együtt — 1793-ban már 64,679 frt 58 kr-ra emelkedett. 1794. nov. 10. kijelentették, hogy készségesen járúlnak a Belgiumban álló ezredek kiegészítéséhez és azon lesznek, hogy »ebben a részben is megbizonyítsák a felséges szolgálatnak előmozdításához vonzó fáradhatatlan figyelmöket«²⁾ 1795. január 16. ismételték, hogy mindent elkövetnek a toborzás érdekében, de nem teljesíthetik Pálffy Károly gr. udv. kancellárnak azt a kívánságát, hogy minden falu 2—3

²⁾ *Aradm. jk.* 1794. 90. sz.

újonczot állítson. Kászonyi András kir. tanácsos, Edelsbacher Zsigmond első alispán és Csernovics János főszolgabíró azonnal fejenként 10, Csernovics Pál táblabíró pedig 20 frt felpénzt ajánlott fel mindenkinek, a ki az ő birtokáról áll be katonának, s a rendek elhatározták, hogy a henyéket, kisebb bűnösöket stb. mind Aradra hozzák és besorozzák¹⁾. Arad városa 33 újonczot szavazott meg. Aradra akkor már tömegesen érkeztek a francia menekültek és foglyok. 1793. nov. 23. jött az első kétszáz menekült tiszt és pap²⁾; decz. 26. a kormány 500 francia fogoly közlegényt küldött oda³⁾ s 1794. végén 1200 francia foglyot őriztek az aradi várban, b. Haan tábornok várparancsnok felügyelete alatt.

A jakobinizmus rémeivel már magát Aradvármegyét is ijesztgették. 1793. márcz. 29. a nádor meghagyta az alispánnak, hogy a demokrata elvek terjedése és terjesztői ellen hozzá intézett praesidialis tartalmát a legnagyobb titokban tartsa, és csak legmeghittebb tisztársaival közölje⁴⁾. Így csak kevés hír jutott el a megyei urak közgyűlése elé. 1794. nov. 10. olvasták föl a helytartótanács értesítését⁵⁾, hogy »azok, a kik a hazabeli békességet megbontani és a nép közt zendülést indítani bátorzkodnának, mely által a fejedelmi hatalom is megsértetődne, az országnak törvényei szerént meg fognak büntetődni a nélkül, hogy ő felségétől kegyelmet várhassanak.« E leirat hatása alatt a vármegye szó nélkül hagyta Pestvármegyének azt az értesítését, hogy Laczkovics János, Hajnóczy József és Szentmarjay Ferencz elfogatása és az országból való kivitele ellen fölterjesztést tett a királyhoz⁶⁾. Az elfogottak közt volt *Hirgeiszt* Ferencz is, ki 1787. május 26. Aradmegye határozatából a Bibics-ösztöndíjat élvezte⁷⁾. Ekkor már joghallgató volt a »szépen nőtt deli fiú, kinek lelke még szebb volt« s kinél szerényebb, csendesebb, szelídebb, állhatatosabb jellemet nem ösmert Kazinczy Ferencz. Korábban Aradvármegye esküdte volt *Sehy* Ferencz, ki 1791-ben a budai színtársulatnak, 1794-ben pedig az összeesküvésnek tagja lett⁸⁾. Egyidőben, 1780-ban, Aradra készülődött maga *Martinovics* Ignác is, hogy a ferenczrendiek új kolostorának bölcsészeti osztályában tanítson, de már 1781. nyarán odahagyta szerzetét⁹⁾. Összeesküvésének száalai most Aradba is elhatottak. Itt különösen *Réz* József szemorvos volt a francia forradalom eszméinek lelkes bámulója. A kitűnő képzettségű orvos 1794. végén Aradról Gyulára költözött ugyan, 1795. elején azonban ismét Aradra tette át lakását. Mellesleg gabonával is

¹⁾ *Aradm. jk.* 1794. jún. 23. 181., nov. 10. 78., 1795. 36. sz. *HTT.* 1794. 15,201. és 1795. 46. sz. — ²⁾ *Lakatos*, I. 81. — ³⁾ *HTT.* 1791. 19,308. sz. — ⁴⁾ *Kossuth*, Törvényhat. Tudósítások, 1837., XVII. levél, a nyomt. kiadás 232. lapján. Ezt a levelet 1836. nov. 28. Oláh Gábor Aradmegye rendleinek bemutatván, levéltárba tették s meghagyták az alispánnak, hogy ezentúl minden praesidialis levelet bemutasson. — ⁵⁾ *HTT.* 1794. szept. 9., 19,994. sz. — ⁶⁾ *Aradm. jk.* 1794. 481., 497. l. — ⁷⁾ *Journal*, 1787. 890. sz. — ⁸⁾ *Bayer*, A nemz. játékszín tört. I. 184. — ⁹⁾ *Fraknöi*, Martinovics élete. Századok, 1877. 202.

kereskedett s e közben az aradi vásáron meghasonlott társával, Kazay Mihály békésmegyei tisztviseelővel, mire Kazay goromba levelet írt hozzá. Elnevezte »mindenünnen ebrúdon kidobott, szentháromságtagadó, gonosz lelkiismerettel bíró, s veszedelmes principiumokat másokba hintegető frizurás bolondnak, kinek istene sincs és csúnya, zsidó-characterű embernek.« 1795. február 13. azután nyíltan feladta őt, mint jakobinust, a mit nyomban követett Streiffler János eleki lakosnak feladása, melyben »felséges királyunknak szentséges személye ellen tett vétkes beszédei miatt« vádolta Rézt. Békésvármegye azonnal elfogatta a szemorvost és Budára küldte; Aradvármegye azonban május 5.-én, »mivel megnevezett Réz Józsefet a nélkül, hogy meghallgattasson, ezen ellene támasztott kereset végett convincálni nem lehetne, — akár tehát azért, akár pedig hogy az ez alkalmatossággal tett bemondások szerént még más keresetek is forognának föl ellene és különben is az ilyes rabságban levő személyek vagyonai a közkormányzásnak vigyázata alá tartoznának, hogyha egyenes és törvényes successorok nincsenek, kiket az az idő alatt való administratio illetve«, Arady Tamás szolgabíró küldte ki Réz vagyonának zár alá vételére. Nővére, Schleska Erzsébet, ez ellen felszólalt, mert Réz 1793-ban őt tette vagyona örökösévé; a megye azonban megnyugtatta, hogy a zár alá vétel sem őt, sem a szemorvost nem fosztja meg vagyonától, sőt javára válik mindakettőnek, kivált ez utóbbinak, mert megóvja a vagyont az elkallódástól¹⁾. Réz Józsefet mint a ki a király életére tört s ellene a hűtlenség bűnét követte el, a kir. tábla május 16. pallosra ítélte, okt. 16. azonban a király bizonytalan ideig tartó fogságra kegyelmezte meg s decemberben Spielbergbe csukatta. *Hirgeiszt* Ferenczet a kir. tábla már május 2. halálra ítélte s ezt május 7. a hétszemélyes tábla is helybenhagyván²⁾, a helytartótanács jún. 12.-én utasította Aradvármegyét, hogy Hirgeisztnak, »ki a megsértetődött fölségnek vétké által magát megfertőztetvén, halálos sententiát kapott«, a Bibics-alapból az iskolai év második felére eső ösztöndíját visszatartsa³⁾. A megye júl. 29. ugyanaznap vette ezt tudtúl, midőn a helytartótanács rendeletéhez⁴⁾ képest a titkos és szabadkőmíves-társaságokat eltiltotta, hogy »a felségnek közjóra ügyelő és egyedül a békességes uralkodást, következőképen boldog országainak csendes és minden részben nyugodalmas voltjokat tárgyazó efféle szent és örökös háladatosságot érdemlő rendelései voltaképen teljesíttessenek«⁵⁾. Évtizedek múlva Zsigmondházán kútásás közben találták meg a magyar jakobinusok ezüst pecsét-

¹⁾ *Aradm. jk.* 1795. 377—8. sz. *Zsilinszky*: Jakobinus-mozgalom Békésben, Békésm. tört. évk. VI. 54—80. l. — ²⁾ Ez ítélettelvél megvan egyebek közt az aradi minoriták könyvtárában is *Kardos János* »Actiones et sententiae contra criminis laesae maiestatis et perduellionis reos . . . latae et respective executioni mancipatae« cz. 19 lapnyi kéziratában is. (*Szóllóssy* Károly szíves közlése). *Hirgeiszt* életének különben kegyelmet adott a király. — ³⁾ *HTT.* 12,091. sz. — ⁴⁾ *HTT.* 1795. jún. 23.-án 13,193. sz. — ⁵⁾ *Aradm. jk.* 1795., 622. sz.

nyomóját, melynek felírata szabadkőműves-jelvényeket körített¹⁾. Talán Réz rejtette oda, de — ha tévedés nincs a dologban — ez is mutatja, hogy Aradban több híve volt a mozgalomnak, mint a mennyiről értesüléseink szólnak.

A köztársaságért rajongók kis csapatával szemben Arad mindent elkövetett, hogy bizonyítsa hűségét és lovagiasságát a csatatéren. Házi-ezrede dicsőséges részt vett a küzdelmekben. Aradra ugyanis 1790. nov. 13., alapításának éppen 49. évfordulóján jött a 33. számú gyalogezred²⁾. A törzset Aradon, egyes századait a vidéken helyezték el s a király 1791. febr. 19. Sztáray Antal grófot nevezte ki az ezred tulajdonosává. 1793. júl. 28. már kitűnt az ezred Valenciennes elfoglalásánál, 1799. aug. 15. Novi-Ligurenél, s utóbb San-Giacomonál s Podubienál, 1809-től kezdve már Colloredo-Mansfeld Jeromos tulajdonában³⁾.

Mivel Aradvárának őrsége éveken át az olasz, rajnai s utóbb a francia csatatéren küzdött, 1796-ban *Seitz* Benedek hetven önkéntesből polgárőrséget alakított, hogy a várőrség szolgálatait, a pénztárak s a megyei börtön őrzését ingyen végezze. Schwob Bonaventura polgármester és Szecsánszky Ádám bíró maguk is buzogván az eszméért, folytatták a toborzást, minek eredménye az lett, hogy május 22.-én már három — német, magyar és szerb — zászlóaljban 500 polgár vonult ki⁴⁾. 1797. május 19.-én fegyver alatt állt a vármegye nemes fölkelő serege is, melybe, mindennel fölszerelve, saját költségén Arad városa is két katonát küldött. A seregnek *Edelspacher* Zsigmond volt az ezredese⁵⁾, alezredese pedig *Kászonyi* József. Egy őrnagy, két kapitány, egy fő- és egy alhadnagy, 2 őrmester, 1 zászlótartó s 1—1 orvos, káplán, auditor és furir alkotta a tisztkart. Splényi Gábor tábornok június 20. szemlélte meg a fölkelő-csapatot, melyhez 26.-án a krassó- és temesmegyeiek is csatlakoz-

¹⁾ *Sisa* aradi aranyműves adta Lukácsy Miklósnak s ez Redl Jakabnak, az aradi keresk. bank igazgatójának. (Lukácsy M. szíves értesítése. Magát a pecsétet nem láthatam.) — ²⁾ Első parancsnokává és szervezőjévé Mária Terézia 1741. nov. 13. nevezte ki Andrassy Ádám bárót, kit az Artemisio-hegyen vívott ütközet (1744. aug. 11.) után az ezred tulajdonosává emelt a királyné, parancsnokká pedig 1744. decz. 31. Arnth Ferenczet tette. Piacenzánál, Tidonénál s Genuánál vitézül küzdött az ezred és csak 1748-ban hagyta oda Olaszországot. 1753-ban, Andrassy halálával, Esterházy Miklós József lett a tulajdonos. 1756—63. közt a hétéves háborúnak sok nevezetes ütközetében (Prága, Boroszló, Kronau, Maxen, Schweidnitz stb.) részt vett az ezred. 1778. mozgósították a bajor örökösödési háborúban is, de csatára nem került a sor; annál jobban kitűnt 1788—90. a török háborúban, kivált Novi és Dubicza ostrománál. (*Alföld*, 1889., 210. sz.) — ³⁾ 1821. b. Bakonyi Imre, 1845. gr. Nádasdy Ferencz, 1869. b. Kussevich Emil tulajdona lett az ezred, mely 1888. óta örök időkre II. Lipót király nevét viseli. — ⁴⁾ A németek főtisztjei: Seitz, Saltzel József, Deják Ödön, Lamberti M. és Kimmelman Miklós; a magyaroknál Szülő, Pivoda, Pintér, Lukácsy és Lógrády; a szerbeknél Fruscha, Illits, Gyorgyevics, Radivojevics és Daszkálovics. L. *Szöllőssy*, Az aradi egykori polgárőrségről; *Alföld*, 1886. 95. sz. — ⁵⁾ Arczképe ezredesi egyenruhában özv. Thurn-Taxis Egon hercegné tulajdona. Mellélve az 501. lapon.

Edelspacher Zsigmond, az aradi nemesek ezredese.

tak, rendes táborba azonban Arad alatt csak július 31. szállottak. Szeptember 11—25. közt Szent-Anna alatt voltak hadgyakorlaton, honnan hazatérve, József nádor is megszemlélte őket. A nádor a fölkelő sereg tisztjeivel Tövisgyházától kezdve két sor fáklya világa közt nov. 23.-án vonult be Aradra. Az útszélen mozsarak, a várból ágyúk döreje, a Maroson egy nyolczszáz gyertyával ékesített pyramis fénye üdvözölte. Fáklyákkal kísérték az aradi polgárok, 200 szépen felöltöztetett gyermek élén a thorát vitték eléje a zsidók. A nádor Splényi fővezér, Lovász Zsigmond alvezér, Edelspacher Zsigmond ezredes, a g.-kel. püspök és számos megyei úr kíséretében gyalog tekintette meg a várost, hol diadalkapu, kivilágítás, éljenzés fogadta mindenütt. Az egyik kivilágított felírat szerint a nádor

»A Maros mellé, Aradnak ölébe
Költözött. Immár letegyük elébe
A király pártján lobogó szívünket,
Kész seregünket!«¹⁾

Másnap a nádor, Lovász Zsigmond aranyos csótárú lován, Új-Aradon szemlélte meg a csapatot, mire az aradiakat Aradvárosában szállásolták el. Decz. 20. a vármegyeháza előtt Török főjegyző felolvasta a király parancsát a felkelés elbocsátása iránt, mire a zászlót ünnepélyesen elhelyezték a gyűlésteremben; a krassaiak s temesiek azonnal hazavonultak s másnap az aradiak is beszolgáltatták fölszereléseiket a megye fegyvertárába, a nélkül, hogy nyolcz hónap alatt ellenséget láttak volna²⁾.

1800. szept. 4. a király újból fegyverre szólította a nemességet s a katonaságot is mozgósította. Szept. 18. Erdélyből-jövet 120 nádor-huszar áldozott a radnai templomban³⁾ s Aradon át folytatta útját a harctérre. A vármegye 26.-án már meg is választotta a fölkelők tisztikarát. Ezredes újból Edelspacher lett, alezredes pedig Tököli Sebő. Ezúttal 2 kapitányt, 8 fő- s ugyanannyi alhadnagyot s 3 zászlótartót választottak. Szükség is volt a szám emelésére, mert a gyalogság 608 emberből állott. A 180 főnyi svadrony őrnagya Edelspacher Mátyás, kapitánya pedig Bene Lipót és Nándory József lett. A gyalogság zászlóját a minoriták templomában még szept. 23. fölszentelte a csanádi püspök⁴⁾, maga a sereg azonban Splényi Gábor tábornok előtt csak nov. 10. esküdött fel a zászlóra. A cs. katonák ugyan decz. 5. fegyverrel üzték el az őrállásra küldött nemeseket, ezért azonban megvesszőzték őket s ettől kezdve nem háborgatták katonai feladatuk megoldásában az insurgenseket. Decz. 9.-én pl. rájok bízták az Erdély határán lázongó oláhok megfenyítését is. Maga Aradvárosa szintén több önkéntest állított ki, mint a mennyire kötelezve volt s négy hónapon

¹⁾ P. Nagy László aklogyája. Ismerteti *Szűlőssy*, József nádor Aradon. Alföld, 1887., 197. sz. — ²⁾ *Lakatos*, I. 84—5. — ³⁾ Radnai protocollum, I. 172. — ⁴⁾ *Magyar Kurir*, 1800., 48. sz., 257. l.

át mindennel ellátta a lovas fölkelőket, pedig pénzügyei ziláltak voltak¹⁾. Arad gyalogjait Torry őrnagy vezetése alatt a békésiekkel, a lovasokat pedig Beöthy ezredes alatt a bihari, temesi, torontáli és krasznai huszárokkal egyesítették egy ezredben²⁾. Az aradiakat különben csak 1801. febr. 5. vitték fel Budára, hol Almássy Pál aradi főispánnál tisztelegtek s átvették rendes fegyvereiket. 7.-én a nádor szemlét tartván felettük, tovább indultak a határok felé³⁾; ellenséget azonban most sem láttak, mert febr. 9. megkötöttén a lunnevillei béke, őket is hazabocsátották. A lotharingiai herczeg, ki 1801. okt. 26. Alvinczy tábornok kíséretében érkezett Aradra, néhány szóval így is hízelegethetett a nemesek s polgárok hiúságának.

Otthon azután tiszték és nemesek jó egyetértésben éltek együtt. 1803-ban pl. egy álló hétig muzsikáltatták a tiszteket a csálai nagy erdőben, a mit meg is énekelt a magyar, német, román és latin nyelven verselgető Győrffy András, az Auffenberg (most 37.)-ezred őrnagya⁴⁾. Egyébként az 1802. évi országgyűlésen, melyen Aradvármegyét a főrendiházban Almásy Pál, az alsóházban pedig Török Albert főjegyző és Edelspacher Zsigmond első alispán, majd — ennek hazatérével — Frummer Fülöp táblabíró képviselte, Arad a kormánypárti kisebbséggel tartott, kivált a magyar katonaság számának megállapításában. Atzél István ítélmester, ki május 22.-én a kormány érdekeit legyezgető felíratot készített, Aradban el is vette jutalmát: Sikula, Gyarmata, Apatelekek helységbe s Boros-Jenő egy részébe 1803. aug. 9—11. már be is igtatták. S midőn 1804. aug. 17. Ferencz fölvette Ausztria császáranak címét, okt. 3. Aradvármegye is Te Deumot mondatott ennek az örömére.

Aradvárosa maga is szívesen résztvett a közörömben, mert most már nemcsak remélhette, hanem tudhatta is, hogy Ferencz császár- király fogja beigtatni a szabad királyi városok közé. Ferencz még 1795-ben 200,000 frtban szabta meg Arad váltságösszegét s most, dynastiájának válságos helyzetében, midőn minden forintot meg kellett becsülnie, 1804. a fizetést megsürgette. A város le is tette a követelt összeg nagy részét⁵⁾, de csak 1807-ben és 1808-ban, midőn a polgárok kamat nélkül való kölcsönöket bocsátottak a város rendelkezésére⁶⁾. Ez összeget azonban utóbb még különféle címeken kívánta kiegészíteni a pénzzavarokkal folytonosan küzdő kormány a nélkül, hogy, ha halogatta is a kérdést, a fölszabadítás elől most már kitérhetett volna.

Újabb áldozatokra csakhamar alkalma nyílt a megyének is. I. Ferencz 1805. okt. 18. a harmadik hadjárat szerencsétlenségeinek hírére személye-

¹⁾ Jankovics György, mikor 1798-ban Aradváros pénztárnoka lett, Glück Antal után semmit sem talált a pénztárban. Ő-maga kölcsönzött tehát ezer frtot a városnak olykép, hogy azt egy év s öt nap alatt 6% -kal együtt visszafizesse. Más hívtalnokai is voltak a városnak, kik öt évig is bennhagyták fizetésöket. — ²⁾ *Hadtört. Közl.* I. 61. — ³⁾ *Magyar Kurir*, 1801. 11. sz., 197. l. — ⁴⁾ *Nagy*, Aradm. 61—2. — ⁵⁾ *Fábián*, II. 10. — ⁶⁾ Benigna resolutio, 68/463—1834. Aradi lt.

sen szólította segítségre az országgyűlést, melyen Aradot ismét Edelspacher és Török képviselte. Okt. 27. az országgyűlés már meg is ajánlotta a fölkelést s Aradmegye ennek következtében 200 lovast és 600 gyalogost szerelt föl. Nándory József és Kornely József volt a szép csapat kapitánya. A szerencsétlen, de Aradon is Te Deummal ünnepelt pozsonyi béke után azonban, 1806. január 24., már megjelent a leszerelés iránt való rendelet. A lovakat eladták, a fölkelőket pedig hazabocsájtották. Pedig »ily szép fiatalság sohasem jött össze«¹⁾. Edelspacher alispán azután is példát adott az áldozatra. Midőn 1806. októberében Aradon átvonult a Splényi-ezred 4790 embere, minden közvitéz és altiszt zsoldját megkértszerezte, a tiszteket pedig megvendégelte²⁾.

Maga a vármegye a béke rövid idejét belső állapotainak javítására ügyekezett fordítani. Folyton építtette az utakat, üldöztette, akasztotta a forgalmat veszélyeztető rablókat s újra elővette a helységszabályozásnak régóta pihenő ügyét, hogy a 40—50 házból álló falvakat négy-ötszáz házból álló falvakba egyesítse. 1807. elején is 26 falu népe kerekedett föl az oláh rablók üldözésére, a nélkül, hogy csak egyet is elfoghattak volna. A megye, mely visszaemlékezett, Aradban hogyan kezdődött Hóra lázadása, febr. 20.-án Török Albertet, Sánka Ignácot, Vásárhelyi Jánost, és P. Nagy Lászlót küldte ki Ballatos Gavrilla protópópa ügyének megvizsgálására; lázítást azonban nem süthettek ki reá³⁾.

Az a követútasítás, melyet a vármegye 1807. márczius 2.-án adott Edelspacher Zsigmondnak s Török Albertnek, vagy — ha ők nem mehetnének — Csernovics Jánosnak és Almássy Ferencznek, a megyei bajok egy részének orvoslását is kívánta. A külső és belső bátorság biztosítására nemcsak a rendes katonaság, hanem egyúttal a nemzeti fölkelés állandósítása mellett foglalt állást. Fogyasztani óhajtotta a bankóczédulákat, hogy lemenjen mindennek az ára s olcsóság legyen⁴⁾; mert mindenben gazdag az ország, csak ércpénze nincs. Követelte a só árának leszállítását, ellenben a katonaság zsoldjának fölemelését, mivel e célra tizenöt év alatt eleget adott az ország. Kívánta a kereskedelem előmozdítását s azt, hogy a magyar nyelv művelésére gondot fordítsanak stb⁵⁾. Így midőn 1806. nov. 13.-án Aradban felolvasták több vármegye levelét a magyar nyelvnek országossá-tétele érdekében, azt azonnal behozni kívánták a polgári ügyekben, jegyzőkönyvekben s a megyéknek egymás közt való levelezésében; a pöröket azonban továbbra is latinul kívánták folytatni.

¹⁾ Nagy naplója, 199. és 204. sz. — ²⁾ *Hazai Tudósítások*, 1806. október 13. —

³⁾ *U.-o.* több számban s 1807. 231—2. *Nagy naplója*, 332. sz. — ⁴⁾ Ebben az időben Aradon 1 font marhahús 9 kr., juhhús 7, pecsenyének való disznóhús 12, borjúhús 12 kr. Tiszta búza köble 8 frt., zab 4, szilvapálinka akója 15—18, kövér sertés 50—60, hízlalt ökör párja 250—300, paripa 100, káposztának száza nagyobb fejű 8—10, kisebb 3—5, glogováci dohány mázsája 10—13, lisztláng mázsája 10—12, szalonna mázsája 40—45 rajnai forint. — ⁵⁾ *Nagy naplója*, 334. sz.

Az aradiaknak csakhamar alkalmuk nyílt latin üdvözlő szónoklatokra, mert 1807. május 10. megérkezett Károly főherceg, a hírneves fővezér, kit Lovász Imre alispán a császári katonák s a polgárcsapatok sorfalai közt fogadott. Onnan meglátogatta a Mezőhegyesen időző Ferencz királyt¹⁾, majd Kisjenőre ment, honnan május 13. folytatta hangulatkeltő útját Nagyvárad felé²⁾. Maga a király, Mária Lujza hercegnővel s Wrbna miniszterrel máj. 14.-én, valóságos zivatarban érkezett Aradra. Lovász alispán üdvözlétének meghallgatása után azonnal a várba hajtatott, hol a ferenczrendieknél misét hallgatott. Azután megvizsgálta a vár összes helyiségeit s ebéd után, melyhez megyei és városi urakat is meghítt, lovasbandérium kíséretében a városba kocsizott. A sóháznál a magyar, német és szerb polgárőrség tisztelgését fogadta. Megtekintette a gymnasiumot, a megyeházat s fáklyavilág mellett a megyeház börtöneit és az alispán felvilágosításainak meghallgatása után azonnal megkegyelmezett egy halálra ítélt rabnak. Útját még azon délután Gyula felé folytatta s a csúnya ólmos esőben is úgy megtetszett neki a Maros és Körös közt való terület, hogy azt Magyarország legszebb részének nevezte³⁾.

A két Körös azonban annyiszor előntötte ezt a szép részt, hogy Aradnak 1808. szept. 15. már komolyan kellett foglalkoznia a folyók szabályozásával és hajózhatóvá-tételével. Meghagyták tehát a rendek, hogy egy tisztviselő vezetése alatt Gyulától Boros-Sebesig 11 mfd. hosszú vonalon 300 ember tisztogassa a Fejér-Körös medrét, erősítse partjait, átvágásokat eszközöljön, az ártalmas gátakat elhányja stb. A Lunkaságban még mindig annyi volt a mocsár, hogy a vadruczák, vadlibák stb. egy nap alatt 70–80 pozsonyi mérő makkot is elpusztítottak. A mocsarak ártalmas kipárolgásai s az inség betegségeket okoztak; 1803-ban és 1806-ban például kegyetlenül pusztított a súly (scorbut).

A népnek legállandóbb terhe volt azonban a katonaállítás és a hadiadó, melynek apasztására kevesebb kilátás volt, mint valaha. 1808. febr. 18. Almásy főispán már újabb harmincztagú bizottságot nevezett ki, hogy megállapítsa, az országos segítségből mennyi esik Aradra s béke idején is szedjék az újonczokat. Sokat múltattak azon a sikulai legényen, ki egy fapuskával 30 legényt szalasztott meg. Mikor az országgyűlésen (melyen Bittó Albert s Edelspacher Zsigmond, majd Lovász Imre képviselte a megyét s Atzél István kir. személynök elnökölt) gróf Beleznay Sámuel szept. 3. egy magyar katonai akadémia föllállítására ezer forintot ajánlott fel, Aradból Almásy Pál azonnal 5000, Lovász Zsigmond 10,000 s Atzél István 1000 frtot ajándékozott⁴⁾. Az akadémiát az Almásy Pál aradi főispán és Splényi József őrizete alatt álló koronával fölékesített Ludovica királynéről nevezték el. Decz. 5. Aradmegye közgyűlése már éljenzéssel fogadta Lovász és

¹⁾ Lakatos, I. 89. — ²⁾ Vay, Német hívség, 614. — ³⁾ Nagy, Aradm. IV. 81. *Hazai Tudósítások*, 1807. 362–3. Lakatos, I. 89–90. — ⁴⁾ 1808: VII. t.-cz.

Bittó követi beszámoló beszédét¹⁾. Magukat az 1808-ban hozott törvényeket Aradmegye közgyűlésén 1809. január 11. olvasták fel. A katonai akadémiára tett ajánlatok annyira felbuzdították gróf *Wenckheim* Józsefet, hogy azonnal 10,000 frtot ajándékozott erre a célra s a bemutatás jogát a vármegyének engedte át. B. Forray András és Edelspacher Zsigmond zarándi alszolgabíró egy-egyezer, Avakumovics aradi püspök 300, Czikó József tisztartó 100, nyolcz esküdt pedig összesen 120 frtot adott²⁾.

Mivel a király már 1809. febr. 19. kijelentette, hogy a békét nem tarthatja fenn tovább, Aradvármegye márcz. 2.-án hármaz bizottságot küldött ki a nemesi fölkelés előkészítésére s elhatározta, hogy egy osztály lovasságot s 4—500 gyalogot állít ki a haza védelmére. A fölkelők számára világosabb kék zsinórral ékesített búzavirágszínű kék posztó mentét s dolmányt és zöld csákót írtak elő. Igen sokba került a lovasság fölszerelése, mert egy közönséges 14—15 markos lóért 250—300 és az istállós lóért 400—600 frtot is elkértek³⁾. Ápril elsején a király újabb felszólítást intézvén a nemzethez, a már fölszerelt 366 vitéz pótlására a megye máj. 4. második fölkelést rendelt el. Edelspacher alispán azonnal szedni kezdte a lovakat, szereket, pénzt s embereket s 8.-án már együtt volt a kívánt szám: 212 lovas és 154 gyalog. Május 14. a lovasságot Csekonics Imre dandárnok, kerületi alvezér a pécskai síkon, a gyalogságot pedig Aradon szemlélte meg, s az átadott lobogókra föleskette. Lelkes magyar beszédben az egész világon hallatlannak mondta, hogy négy nap alatt ilyen jól fölszerelt lovas és gyalog sereget lehetett fölszerelni. Ezt nemcsak a nemesség s a megyei tisztviselők lelkességének, hanem a köznép érdeklődésének is lehetett köszönni. Maga a borosjenei járás 1360 pozsonyi mérőt, a mezősegi járások és uradalmak pedig hatannyit is adakoztak. A lovasság Hollaky Pál, a gyalogság pedig Bogdanovics György vezetése alatt már május 16. táborba indult, miről külön futárral értesítették a nádort; 29.-én azonban újabb fölkelést rendelt el a vármegye s az egybegyűlt 170 lovas katona kapitányaivá *Damjanich* Imrét (az aradi vértanúnak atyját) és Csernovics Istvánt nevezte ki 4 tiszttel és 20 altiszttel együtt. Ez a csapat június 29.-én indult Pécskára s onnan, Pesten át, Sopron felé. Július 6. újabb újonczozást rendelt el a megye s a borosjenei járásnak egymagának 230 legényt kellett küldenie. P. Nagy László esküdt ingyen osztotta szét a fölkelők tisztjei közt Vásárhelyi főszolgabíró pénzén kinyomatott könyvét, a »nemes fölkelő-sereget intéző igék«-et, vagyis vezényszókat⁴⁾. Aradon a német polgárőrségből egy töredékkel kiválva, Aradváros polgárai is ekkor alakították meg mintegy 40 tagból

¹⁾ *Hazai s Külf. Tud.* 1808. II. 129., 218., 463. *Nagy* naplója, 634., 643. sz. —

²⁾ *Hazai Tud.* I. 50—1. — ³⁾ *U.-o.* I. 186—7., 258. — ⁴⁾ Egy gondolat, néhány fegyvergyakorlásban előforduló s az intéző (commando) szavak rövid előadásáról. Az 1809. eszt. nemesi felkelésre. Temesvár, 8r. 30 lap. Ismertette *Lauko*, Aradi Közl., 1887. 297.

álló tüzérségöket. *Schürmer* Tamás üveges mintegy 60 polgárból tüzérséget alakított, melyet a várban egy cs. kir. tüzértiszt gyakorolt be. Feladatuk különben jobbadán csak töltények készítésére, gránátok, bombák megtöltésére szorítkozott. Hadnagyuk tisztirangját a rendes hadsereg is elősmerte¹⁾. Maga a város 500 akó pálinkát ajándékozott a seregnek s még a Budára való fuvarozás díját sem fogadta el.

Napóleon elől a királyi család tagjai menekülni kényszerültek. Az uralkodó-család kincseinek egy részét erős katonai kísérettel Aradon át szállították Temesvárra és Nagyváradra. A király nővére, *Mária Anna* főhercegnő Neudorfon húzódott meg. Lovász Zsigmond temesi főispán s mások kíséretében aug. 23. átrándult Radnára is, hol misét hallgatott s másnap tért haza. Október 1.-én meghalt a főhercegnő s ideiglenesen a neudorfi templomban temették el. Radnán Kőszeghy püspök október 5.-én tartott érte gyászistentiszteletet.

Ezalatt abban a bizottságban, melynek Almásy Pál is tagja volt, szept. 26. már a parasztság fölfegyverzése is szóba jött. Erre azonban nem került a sor. A Schönbrunnban okt. 14.-én kötött béke következtében decz. 18. Aradon át már hazavitték az uralkodócsaládnak Temesvárt letett kincseit s a király nov. 24. hazabocsátotta a nemességet, mely Aradra négy csapatban, 1809. decz. 18. s 24. és 1810. január 6. s 14. érkezett vissza. Mozsárdurrogás, zene, éljenzés fogadta az érkezőket, az *utolsó* nemesi fölkelés tagjait. Decz. 5. már a megye is Te Deumot mondott a béke örömeire s 28.-án örömmel hallotta azt a lelkes magyar levelet, melyben József nádor köszönetet mondott a fölkelő nemesség hű szolgálataiért²⁾.

A hadjárat teljesen tönkretette az állam pénzügyeit. 1810-ben I. Ferencz már az egyházak drágaságainak beváltását is elrendelte. A radnai szerzet a csanádi püspöknek 23 font és 24 lat ezüsttel számolt be, 3800 bankóforint helyett azonban csupán 2120 frt 24 krt kapott a kormánytól, azt is csak júliusban³⁾. Aradra pedig 1811. márcz. 14. érkezett a febr. 20.-i devalvatio híre, mely szerint a bankjegyek értéke egy ötödre szállt le. Aradvármegye már ápril 2—5. tartott közgyűléséből határozottan kérte a királyt, tartsa meg a bankjegyek névszerént való értékét, addig is, míg másképp nem határoz az országgyűlés, mely ebben az ügyben egyedül illetékes. Kijelentette, hogy különben nem fizetheti adóját s nem teljesítheti egyéb kötelességét. Megújította panaszát május 14—17, midőn arról értesült, hogy minden adóforintot ötszörösen vesz a kormány s így tényleg ötannyit kell fizetni. Felszólalásának nyomatékot adott, hogy a

¹⁾ Schirmert 1819. arany érdempénzzel jutalmazta a király, mivel mint tüzér néhány társával éveken át önként szolgált az aradi várban. *Nemzeti Újság*, 1819., 131—2. —

²⁾ *Hazai Tud.* 1809. I. 348—9. *Nagy naplója* 685., 689., 692., 700., 707. s 727. sz. *Lakatos*, I. 87—8. *Radnai protocollum*, I. 211. — ³⁾ *U.-o.* I. 214.

nyomorúsággal küzdő nép közt ismét lábra kaptak a rablások, sőt a Halmágyból, Buttyinból érkező levelek már egyenesen arról beszéltek, hogy a lugozói pap kiáltványban és szóval lázadásra ingerli a román népet. Az alispán a vizsgálatnál azonnal megbízta a borossebesi szolgabírókat és esküdjtét, sőt a kormány is nagyobb bajtól tartott, mert a »zendülés« hírére azonnal leküldte Almásy főispánt. A megyei urak április 16. és 17. Repszegről indultak el Popa Nyulje, Czóle Blog, Prunkucz Mikola, Rác Juon és társai üldözésére; a haramiák azonban — mert hiszen lázadókról szó sem volt — Lugozó, Kujed és Miske felé elmenekültek. Csak október 30. foghatta el Kutny István csendbíró a grossi Popa Juon rablóvezért, kit azután 21 táblabíró szavazatával november 4. Aradon felakasztottak. A vármegyének azonban még 1812. január 28. is mint lázítót kellett elfogatnia Popovics Petru prezesti papot¹⁾ s a nép nyugtalanságáról szóló hírek ezen túl is többször megújultak.

1811. aug. 7. nyomott hangulatban választotta követté a megye Bittó Albert főjegyzőt s Edelpacher Zsigmond főszolgabírókat, kiket arra utasított, hogy a február 20.-ai törvénytelen rendelet visszavételét kívánják. Az országgyűlés valóban ismételten fölírta a kormány ellen s megtagadta kívánsága teljesítését. Október 12. Aradmegyének Zarádon tartott közgyűlése is meghagyta követeinek, maradjanak utasításaikkal mellett, sőt ne fogadják el fedezetül a tizedet sem, melyet a bankóczedulák biztosítására maga az országgyűlés ajánlott, mert ez a földesurak érdekeit sértené. Az országgyűlés nov. 11.-i fölírata valóban e szellemben készült s a kormányra bízta, hogy kibontakozzék abból a pénzügyi zavarból, melybe a rendek megkérdezése nélkül jutott. 1812. január 30–31. az aradi rendek viszont a 15 milliónyi segély s a só árának emelése ellen keltek ki. A katonai érdekek elől különben éppen nem zárkózott el a megye. 1812. július 27. pl. azért rendelte el a világosi járás hídjainak elkészítését, mivel »a fenyegető háború környülállásai kiváltképen az ország útjában eső hídoknak jó, ép és oly erős karban való tartását kívánják, hogy akármely nehéz ágyú-szekerezésnek is megfelelhessenek«²⁾. Ekkor hirdették ki a kormánynak a harminczad, adók s a katonállítás ügyében kiadott rendeleteit is, valamint az országgyűlésen hozott törvényeket.

A kormány, tekintettel a francia-orosz háborúra, már június 29. és július 21.-én négy hét alatt kiállítandó 312 *újonczot* kért a megyétől s a mellett lovakat és bort kívánt a katonaság részére³⁾. A megye azonban aug. 11. kijelentette, hogy »a haza alkotmányát feltartó törzsökös törvények világos értelme ő felsége ezen bármint érdemes kegyelmű kívánsága teljesítésének ellenáll s ahhoz képest a megyének annak elrendelésére egyébként kívánczó készsége kötve van«; a megye tehát mindenkinek

¹⁾ Nagy naplója 886., 947. és 934. sz. — ²⁾ *Me gy ei j k.* 1812., 640. sz. — ³⁾ 7228. sz. *kir.* és 18,431. s 18,457. sz. *kegytariót.n.* rendelet.

szabad és hazafias buzgóságára hagyta a fegyverfogást, a királyt pedig megkérte, tartson országgyűlést minden ilyes esetben. Az országgyűlésen megajánlott gabonasegítség felosztása iránt azonban intézkedett s fölhívta a birtokosokat, hogy a várban október végéig nyugtatvány mellett adják át a gabonát, vagy pedig pénzen váltsák azt meg. A tábor számára különben a főispán 3 lovat s 50 akó bort, Edelspacher alispán 1, gr. Wenckheim 3, gr. Fekete 2, Aradvárosa 2 lovat s 20—20 akó bort, br. Forray pedig 1 lovat és 10 akó bort ajándékozott, mit még több kisebb ajánlat követett. Szept. 1. ismét fölirt a megye azon alkotmányellenes pátens ellen, hogy az ú. n. skálát megtartsák a fizetésekben, szerződéseken stb¹⁾.

Teljes virágában volt e mellett a *kémkedés* is, mire ilyen izgatott időkben bőséges alkalom kínálkozott. A szept. 20—24. tartott közgyűlésen a főispán mint pletykát és haszontalan beszédet némította el a sok feladást, egyúttal azonban mivel a feladások az adózásra jobbadán botozással kényszerített néptől jöttek, elrendelte a megye, hogy az esküdtek 20—24, az alszolgabírák 30, a főszolgabírák 40 s az uradalmi tisztek 12 botnál többet senkire se verethessenek, a bírót pedig senki se csapathassa meg. Panaszra azonban tovább is volt ok; mert október 20. a kormány ismét követelte a gabonasegélyt; a megye nov. 3.-i fölterjesztése szerint ugyan már az aradi vár magtárába, sőt az aradi 12000 pozsonyi mérős kir. éléstárba sem fért több gabona, mégis a terményben való fizetés mellett foglalt állást²⁾.

1813. ápr. 30.-án Aradmegye felíratban jelentette a királynak, hogy ezekben a mostoha időkben nem adhat segítséget s nem teljesítheti kívánóságait, kivéve a katonatoborzást; mikor azonban a nádor Napóleon ellen július 13. bővebb segítségre szólította az országot, július 27.-én Aradmegye is felajánlotta az 1807. évi subsidiumot; sőt a törvényes 48 fölkelő mellé még 102-öt adott, kötelezván magát, hogy aug. 9.-éig e szám felét kiállítja. Nagy László mindjárt verseket írt az *insurrectio* serkentésére:

»Árpád őszünk maradéki, fegyverre kelt magyarok,
Szittya-vérség ivadéki, jeles férfik, védkarok!
Harczra szólít hazánk java,
Ez a király s ország szava!«

Aug. 1—4. a közgyűlés 101,666 forintot vetett ki a 160 főből álló gyalogság felszerelésére s megindította a toborzást. Kapitánynya Kvakkay Istvánt, főhadnagyokká Andrénit és Jankovicsot, alhadnagygyá Leszéryt tette. A lovasságot Pécskán a 10. számú Stipsics-huszárok gyakorolták be, míg az összes fölkelőket aug. 26.-ára Pankotára hitták be fegyvergyakorlatra. Aug. 16.-áig azonban a 160 insurgensből csak 93 volt felszerelve. A rendes hadsereg iránt is figyelmes volt a vármegye. Még

¹⁾ *Megyei jk.* 712—4. és *HTT.* 18,714. sz. *Nagy naplója*, 1014., 1021. és 1069. sz.
— ²⁾ *HTT.* 24,079., 20,648., 25,603., 26,223., 26,546. és *Aradm. jk.* 959., 1005—8. sz.

febr. 4.-én szép új zászlót ajándékozott a 61. számú Saint-Julien-ezrednek, mely a hadjáratokban elrongyolott zászlaját a vármegye házán helyezte el s júliusban szívesen látta az átvonuló 21. számú Benyovszky-bakákat. Okt. 16—18. azonban a lipcei csatát elvesztette Napóleon, mire decz. 11. Aradmegye is Te Deumot mondatott; csakhogy ezen »a negédes aradi polgárok nem parádézottak.« Sőt az aradi közkatonák közt is akadtak elégedetlenek. 1814. szept. 28.-án Vikentyie Fánu veronai közvitéz oláhul azt írta testvéreinek, Jánovics János szerbi papnak: »Adná az Isten, hogy a német verekedjék a muszkával; mi mindnyájan a muszkához mennénk, átállanánk s odahagynók a németet, hogy elvigye az ördög!« Ezen *lásítás* miatt Stanislovics aradi alispán 1815. febr. 18.-án vizsgálatot indított, de eredménytelenül¹⁾.

A Páris megszállásából visszatért király üdvözlésére különben Aradvármegye már 1814. május 9.-én huszonöttagú küldöttséget nevezett ki, mely meghallgatván még a pápa visszajövetelének örömeire Aradon május 10. tartott Te Deumot, Stanislovics alispán vezetése alatt június 16. ment föl Bécsbe, hol Arad rendei is magukra vehették, a mit június 22.-én az összes megyék küldötteinek mondott a király: »Ti, hű alattvalóim, teljes mértékkel betöltöttétek, mit tőletek irántam s a haza iránt a kötelesség s engedelmesség kívánt.« A derék Nagy László borosjenei esküdt a megyével együtt már maga is azt hitte, Napóleonnak belebbezésével vége van a negyedszázados háborúnak s az 1812—4. évi hadjáratról egész verskötetet írt össze, melyet Schwarzenberg és Metternich herczegek még azon év decemberében elfogadtak kinyomatásra²⁾.

A háborúnak azonban még sem volt vége s Aradvármegyének is 193,000 frtjába került, hogy Elba-szigetén Campbel nem tudta megőrizni Napóleont. 1815. május 1—6. tartott közgyűlésén különben azt határozta a vármegye, hogy ezt a hadisegítséget csak aratás után adja meg. A különben is lassan folyó gyűjtést azonnal beszüntették, amint Napóleon száznap uralmának vége lett s a nádor 1815. decz. 21. a könnyű lovaságot is hazabocsátotta. Az aradiak 1816. február elején Orosháza felől a sámsoni fokon a Szárazér felé jöven, a Sámson-közön a roppant hóban 17 ember s 52 ló elveszett. A többt febr. 8. szerelte le Aradvármegye. A begyűlt 15,333 frtból minden közlegény 80, káplár 160, őrmester 300, Kvakkay István kapitány 2000, Jankovics, Leszéry és Andrényi pedig ezer-ezer frtot kapott. A lovasok özvegyeinek Atzél István 500, Atzél János és Edelspacher Zsigmond 2—200 s Tököli Sebő 100 frtot adott, Hofbauer pedig 119 könnyű lovasnak egy heti tartást ajánlott meg. Arad polgárőrsége a háború után is együtt maradt, sőt éppen febr. 11. szentelték föl

¹⁾ Nagy naplója, 1324. sz. — ²⁾ *Gallús*, az az a frantziákkal elébb, azután a frantziák ellen viselt 1812., 1813., 1814. és 1815. esztendőkbeli háborúkról. 8r. VI és 128 lap. Pest, 1816.

a magyar és német csapat zászlóját, mely iránt Klein Nándor polgármester magyar, német és szerb nyelven intette hűségre a polgárokat, kik másnap, a király születésnapján esküdtek föl a zászlóra¹⁾.

A negyesházados háborúnak két hőse, b. Simonyi József és Skultéti László, Aradvármegyében töltötte életének hátralevő éveit. *Simonyi* József, Jókai elnevezése szerint »a legvitézebb huszár«, babérait az utolsó török háborúban s a francziák ellen viselt hadjáratokban aratta. Személyes bátorság, leleményesség, kitartás és veleszületett ügyesség jellemezte minden mozdulatát. A közlegényből lett ezredes elméleti nagyobb ösmeretek híján is kitűnő törzstiszt volt, fegyelmezője, de egyúttal lelkesítője csapatának; »nagyobb jelenet, mint maga Toldi és méltó, hogy egykor hasonló költőjére találjon.« Mintaképe azoknak a magyar katonáknak, kik idegen érdeken fecsérelték el lelkesedésüket, hogy a lovagkor legfényesebb idejébe is beillő tettekkel dicsőítsék a magyar vitézséget. — Aradban 1814. októberében járt először s ott 1819-ben nyerte adományúl Vadászt és Bél-Zeréndet. — A szolgálatból 1832. ápr. 25. lépett ki végképen s Arad várában, mint fogoly hunyt el 1837-ben. Mint a népvándorlás valamely hőst, Vadász határában a legmagasabb kún-halom alá temették²⁾. Aradon 1831. aug. 19. halt meg *Skultéti* László zászlótartó is, ki vitézi pályáját 15 éves korában 1750-ben kezdte meg s Új-

Br. Simonyi József.

Aradon levő sírja fölírata szerint »muszkával egy-, törökkel kétszer, burkussal hét-, francziával tizenkétszer harczolt e jeles holt.« Aradon 1828-ban egy katonai szemlén még lóháton vitte a zászlót s 1831. május 10.-én könybelabadt szemekkel, érzékeny beszédben búcsúzott el a Coburg-ezredtől, mely Aradról elvonult. A világ legöregebb katonájának ezredese, gróf Esterházy Vincze állított síremléket s arcképét Aradon és az ország sok más helyén kegyelettel tartogatták sokáig³⁾, míg újaradi sírjának jókarbantartásáról, úgy látszik, teljesen megfeledkezett a katonaság.

¹⁾ *Nagy* naplója 1053., 1056., 1058. sz. *Lakatos*, I. 90—1. — ²⁾ A várból *Lovász* Antal, utóbb kisjenei plébános kísérte ki. (Saját elbeszélése, 1867.) A vadász park sírboltjába fia, b. Simonyi Lajos vitette át. V. ö. *Nagy* Pál, Vitézvári b. Simonyi József, herczeg Hessen-Homburg magyar lovas regiment híres ezredes kapitányának példás élete leírása. Pest, 1819. N8r. XX és 258 l. *Jókai* Mór, A legvitézebb huszár. 15 képpel. Pest, 1856. (Vasárnapi Könyvtár, I. 9.) 8r. 111 lap. A ponyván: Vitézvári báró Simonyi József oberster-generális élete. 13 szép képpel. Budapest, 1878. 8r. 85 lap. *Marcsiányi*, Ein ungarischer Reiteroberst. Fremdenblatt, 1888., 331—3. sz. — ³⁾ *Márki*, A legöregebb huszár. Pesti Napló, 1884., 185. sz.

Arad háziezredének, a Colloredo-gyalogoknak egykori ezredese, *Andrássy* Dávid volt a harmadik hős; ő azonban a harczmezőn maradt. *Andrássy* Győrött, 1762. decz. 20. született; 1778. szept. 2. lépett a Gyulay-ezredbe s résztvett a török-, utóbb pedig a franczia-hadjáratokban. Aspernnél az aradi fiúk élén a Mária-Terézia-rendet nyerte s oly kitűnően vezette őket az orosz hadjáratban Podubnie mellett is, hogy jutalmúl vezérőrnagygyá nevezte ki a király. 1813. aug. 27. egy ágyúgolyó elszakította féloldalát. A hőst Rednitzben, Drezda közelében temették el. — 1801. óta, mikor Új-Panádot kapta, aradmegyei földesúr volt gróf *Gyulay* Ignác altábornagy, majd tábornagy és horvát bán is, Moreau, Bertrand stb. méltó ellenfele, ki most, 1817-ben, már ismét nyugodtan poharazgató az aradmegyei urakkal.

Az 1793—1815-ig tartó hadjáratok Aradvármegyének is sok áldozatába kerültek. Több, mint 3400 nemes, polgár és földműves fölkelésének költségeit kellett viselnie; közel 3000 újonczot állított ki s 23 év alatt mintegy 1.700,000 frtot fizetett be a hadipénztárba, ide nem számítva egyeseknek önkéntes adakozásait. Azt pedig senki sem vette számba, a seregben hány fia esett el vagy lett nyomorékká egy olyan hadjáratban, mely Magyarországra voltaképp nem is tartozott.
